

Marina Biti

INTERESNA ŽARIŠTA STILISTIKE DISKURSA

dr. Marina Biti, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 81'38
81'42

Posredstvom diskursno-teorijsko/kritičko/analitičkog motrišta uspostavlja se integrativna vizura kroz koju se tumače interesna žarišta diskursne stilistike. Raspravlja se o interdisciplinarnim poticajima i metodološkim pomacima discipline, o stilu kao o produktu međuodnosa diskursnih praksi u diskursnome polju, o problemima hegemonijskih i marginaliziranih diskursa, te o diskursnoj evoluciji.

Ključne riječi: *diskurs, diskursno polje, diskursna praksa, hegemonijski diskurs, marginalizirani diskurs, geneza, evolucija*

Interesni i metodološki pomaci koji se recentnije povezuju s analizom stila mogu se dijelom izvoditi iz pojedinih predložaka unutar same stilističke tradicije, kako literarne tako i lingvističke. Implikacije se, međutim, disciplinarnog zaokreta od tradicionalne prema diskursnoj stilistici u puno većoj mjeri tiču utjecaja diskursne teorije i njezinih analitički i kritički usmjerenih derivata (kao što je to slučaj s CDA¹), kao i tzv. kritičkih teorija (od kritičke lingvistike do književne, socijalne i kulturne

¹ Devedesetih godina formirana kritička analiza diskursa tek je jedna od tekovina takvih prestrojavanja. U uvodnome tekstu knjizi *Methods of Critical Discourse Analysis* (2001) naslovljenu *What CDA is about – a summary of its history, important concepts and developments* (str. 1-13) koautori Ruth Wodak i Michael Meyer istaknut će da se CDA (*critical discourse analysis*), ustanovljuje ponajviše na tradiciji Frankfurtske škole i na poticajima izvedenim iz Habermasovih zapažanjima o jeziku kao ideološkoj formaciji, sredstvu dominacije i legitimiziranja društvene distribucije moći. CDA se tematski i metodološki razlaže, dakle, na pristupe koji na poprištu diskursa propituju koncepte moći, povijesti i ideologije, zanimaju se za prirodu jezičnih konvencija, diskursnih otpora i stvaralačkih procesa, s angažiranom usmjerenošću korištenja diskursne prizme kao sredstva identifikacije zbiljski odnosa u društvu, pa time i stvaranja pretpostavki njihova unapređivanja i uvođenja kvalitativnih promjena.

teorije kritičko-etičkog predznaka) koje su u novije vrijeme zaposjele prostor društvenih i humanističkih disciplina, podvrgavajući ga angažiranom propitivanju i preosmišljanju. Živa se međudisciplinarna diskusija reflektira i na stilistiku koja se odaziva poticajima koji pristižu iz raznih smjerova formirajući raznolike, i (barem) naizgled dispartatne stilističke pravce (škole) determinirane kakvom dominantnom vizurom (npr. kognitivističkom, pedagoškom, feminističkom i dr). Tijekom ću ove rasprave nastojati posredstvom diskursno-teorijsko/kritičko/analitičkog motrišta uspostaviti moguću integrativnu vizuru da bih kroz nju upozorila kako na jedinstvenost discipline (njezinu sposobnost da umreži dijapazon tema i pristupa, ma kako se odjelitima oni mogu doimati u pojedinačnim pristupima), tako i na njezina interesna žarišta koja se profiliraju kao rezultat sučeljavanja tradicionalnih i međudisciplinarnih perspektiva.

Tradicionalno se stilističko (filološko) motrište uspostavlja na planu jezičnosti teksta (djela, iskaza) tretirajući jezik kao svojevrsnu granicu između teksta i svijeta, a sam tekst kao u sebe zatvorenu (jezičnu) cjelinu tek sporadično dotaknutu tzv. izvanjezičnim aspektima. Nadrastajući tradicionalna ishodišta, diskursna se stilistika ustrojava oko pojma diskursa kao oko svoje središnje osi, što već i samo po sebi upućuje na među-/kroz-disciplinarno protezanje okvira ove discipline.² Motren kroz diskursnu prizmu tekst se nužno iščitava u kontekstu – dakako, i nadalje iz filološke perspektive, no podjednako i iz one sociološke, psihološke, kulturološke..., te se u takvoj analizi relaciono rastvara.³ Upravo je pitanje relacija ono koje se ovim pomakom radikalno proširuje otvarajući nove puteve stilističkim istraživanjima, a tiče se načina funkcioniranja jezičnih entiteta, odnosno njihova istovremeno nejezičnog i jezičnog konstituiranja unutar dinamičke diskursne sprege antagonističkih označiteljskih silnica.

Netom istaknut problemski kompleks upućuje na poimanje stila kao relativne kategorije izvedene iz promjenjiva suodnosa diskursnih silnica koje u sebe asimiliraju jezične momente poruke (odnosno poruka), podvrgavajući ih kontinuiranu procesu preoznačavanja. Uporišta su što ih pritom može ponuditi analiza diskursa (discourse

² Iako ponikla na zasadama tradicionalne lingvistike, a samim time nasljeđujući i njezin tradicionalni cilj eksplicitnosti i preciznosti u analizi teksta rigoroznom primjenom lingvističkih metoda, stilistika se diskursa već u svojim prvim koracima suočila s činjenicom da uključenje konteksta, posebice onog nejezičnog, u analizu teksta *dovodi do teškoća u poduzimanju analize koja bi bila dostatno principijelna u promoviranju lingvističkog deskriptivnog napretka*. Usp. Carter, Roland i Simpson, Paul (1989) u *Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics*, str. 14-15.

³ Bliže je tome tragu, barem u pogledu neopterećenosti analitičkim determinizmom, bila literarna stilistička tradicija, ili barem onaj njezin dio na koji se poziva Peter Stockwell u tekstu (*Sur*)*real Stylistics: From Text to Contextualizing* (u knjizi: *Contextualized Stylistics /2000/*: ur. Bex, T., Burke, M. i Stockwell, P.). Stockwell u svojem tekstu razlaže koncept *kontekstualizirane stilistike* kao metode koja bi imala objediniti po njemu umjetno razdvojene stilističke tradicije, lingvističku i literarnu, zalažući se pritom za oblik stilističkog istraživanja kojim se *može postići neprestano seljenje fokusa na različite forme konteksta*. *Pragmatička tehnika kretanja naprijed-natrag od teksta prema lingvistici*, tvrdi Stockwell, *služi uspostavi procesa kontekstualizacije presudnog, po njegovu sudu, za analizu stila* (str. 18).

analysis) kao lingvistička disciplina (kao npr. u: Brown i Yule: 1983, ili Fairclough: 1995),⁴ važna, ali ne i dostatna. Ako je, naime, sam tekst rezultanta dinamičke diskursne sprege označiteljskih silnica u danom (pojedinačnom, psihosocijalnom) komunikacijskom kontekstu, ili pak (šire:) proizvod određene prostorno-vremenske diskursne konstelacije (iz povijesne, ali i sociološko-kulturološke perspektive), tada je njegov stil to i više pitanje sprege različitih konteksta koji mu se tijekom čitanja (receptije) potencijalno pripajaju. Analiza se diskursa, kao ponajprije lingvistička disciplina, odlučuje za izučavanje jezičnog materijala u determiniranu (zamišljenu pojedinačnom) kontekstu. Evoluirajući u odnosu na tradicionalni lingvistički determinizam zasnovan na motrenju jezičnih formacija spram apstraktnojezičnog okruženja, ova se disciplina opredjeljuje za opis lingvističkih modaliteta koji oblikuju poruku u pretpostavljenim komunikacijskim uvjetima. Potreba se za determiniranim horizontom⁵ pritom javlja kao nužnost u smislu očuvanja lingvističke metode i primarnog interesa za jezičnost poruke.

Na razini se svoje tvarnosti i (uvijek tek uvjetne) semantičke shematiziranosti tekst, motren za sebe i po sebi, nadaje formalnoj analizi. Na razini se pak svojega funkcioniranja u kontekstu i svoje situacijski motivirane semantičke diferenciranosti (što se može ticati konkretnog čitateljskog konteksta, no velikim dijelom i mogućih sprega uvjetovanih intra- i intertekstualnim, intra- ili inter-diskursnim odnosima, odnosno jezikom tek indiciranih ili jeziku pridruženih momenata koji stilistički repozicioniraju tekst, podvrgavajući ga recipijentskom *preispisivanju*) on takvoj analizi nužno otima. Diskursna se stilistika, slijedeći oba imperativa, odlučuje za probijanje determinističkih okvira, za iskorak više. Pridružujući diskursnoanalitičkome aparatu i diskursnoteorijski spoznajni alat ona propituje svoje predloške u stilotvornim uvjetima diskursnih mijena. Tekstualna je analiza nezaobilazno područje interesa, no ne i jedino poprište diskursne stilistike. Tekst kao materijalna, u jeziku uspostavljena formacija, pristupni je tek kanal poimanju načina putem kojih se ostvaruju – prestrojavaju se, nadmeću, potiru - stilske formacije. Formacije su to koje i same prerastaju u diskurse po sebi (poetičke ili antipoetičke, aktivne ili pasivne, agresivne ili regresivne, inovativne ili konzervativne, neizostavno obilježene društvenim i kulturnim momentima), nudeći modelativne poticaje – logikom unutardiskursne susljednosti i međudiskursnog antagonizma – novim tekstovima...

⁴ *Analiza diskursa (Discourse Analysis)* disciplina je koja lingvističkim metodama obrađuje empirijsku građu s ciljem izučavanja diskursnih formi u sferi ljudske komunikacije

⁵ Upravo takvo polazište predstavlja glavnu slabost diskursnoanalitičke metode. Pretpostavka kojom se određuje komunikacijski okvir kao njezino polazište subjektivne je naravi: polazišna komponenta tu zavisi o varijabilnom empirijskom momentu, a podjednako i o kulturološkim okvirima koje analitičar primjenjuje, te pritom uopćava, pridajući uopćenu subjektivističkome viđenju vrijednost objektivne konstante.

Poimanje stila kao diskursne kategorije navodi stoga na promišljanja o diskursnim okvirima unutar kojih se tekstovi mogu poimati, kao i na daljnja promišljanja o diskursnim strukturama koje podupiru i same tekstove. Problematizacija, dakako, vodi i dalje, u pravcu razmatranja suodnosa diskursa i stvarnoga svijeta, tj. u sferu poimanja ljudske stvarnosti kao složene i mobilne diskursne mreže koja na nivou čovjekove percepcije svijeta teži preklapanju s onim što stvarnost uistinu jest. Hoćemo li se o udaru groma izjasniti kao o prirodnom fenomenu ili ćemo u njemu iščitati mistično djelovanje neke više volje pitanje je diskursnoga polja iz kojeg pristupamo fenomenu lociranu izvan nas samih. Takva se karakterizacija izvodi iz diskursnih sustava kojima se pojedini stvarnosni segmenti 'lociraju' u prostor ljudskog razumijevanja i prevode posredstvom simboličkih sustava u iskaz, djelo, akciju. Diskursni pak sustavi počivaju na konstruktima, unutar sebe se reguliraju težeći kongruentnosti. Michel Foucault naznačuje uvjete diskursnih ograničenja unutar kojih se predmet podvrgava diskurzivizaciji: činjenicu da određeni diskurs pokriva i određeno *predmetno polje, definiciju legitimne perspektive za djelovanje znanja i fiksiranje normi za elaboraciju koncepata i teorija*.⁶ Iskaz, dakle, nastaje sužavanjem već sužene perspektive, lociranjem predmeta u grupu predmeta koje govornik smatra relevantnim. Potom, on nastaje i na temelju uspostavljena govorničkog autoriteta koji nalazi pokriće u uvjerenjima, iskustvima, znanju. I na koncu, iskaz se potvrđuje svojom, uvjetno rečenom, proizvodnom dimenzijom, naznačujući smjerove svoje buduće (re)aktualizacije, svoje primjenjivosti u novim situacijama (bez obzira na to hoće li ih uistinu biti). On je svojim vanjskim polovima, u smislu svoje istovremene preuzetosti (iz diskursa) i upućenosti (u diskurs), bahtinovski rečeno, dijalogičan, pa i višeglasan, te štoviše – i raznorječan. Naime: (1) izranjajući iz diskursa nekog tematskog polja, (2) naslanjajući se na diskurs govornikovih iskustava i uvjerenja, (3) zazivanjem drugih diskursa, uz odabir i primjenu u njima sadržanih znanja i stavova, (4) težeći daljnjoj diskursnoj proizvodnji, (5⁷) odvijajući se u konkretnim uvjetima okruženosti drugim diskursima (podržavajući ih ili potirući, ili – i podržavajući ih i potirući) – iskaz se konstituira i prepoznaje kao izvod i obrada brojnih drugih registara i u njima koegzistentnih (sukladnih i dispartnih, povezanih i nepovezanih) glasova i (hipo)teza. Budući da su sve te među- i unutar-diskursne relacije određujuće za sam iskaz, pitanje je identifikacije i sučeljavanja u iskaz uključenih i kroza nj prelomljenih glasova i stavova za diskursnu stilistiku ne samo poticajno, već i nezaobilazno.

U više navrata dotaknuto pitanje međudiskursnog antagonizma aktualizirano netom ponuđenim opisom diskursnu će stilistiku dovesti izravnije na teren socijalne

⁶ Foucault, M. (1977), str. 199.

⁷ Ponudena je numeracija samo uvjetna (ilustrativna); ne treba je shvatiti linearno i ne teži iscrpnosti.

teorije. Značenjske su (označavajuće) međudiskursne relacije socijalno obilježene,⁸ a njihovo se ispreplitanje sa socijalnim relacijama distinktivno profilira upravo na punktovima kolizija u diskursnome polju. Socijalni se tako antagonizmi prevode u one međudiskursne ravnajući se zakonitostima socijalne zbilje. Te antagonizme valja lučiti od stvarnih ili logičkih, prirodnojezičnih kontradikcija koje se u njih mogu uplesti i zavesti analizu u pogrešnome pravcu. Socijalni, naime, antagonizmi podrivaju logičnost objektivnih ili proklamiranih suprotnosti (zamisliva je takva konstelacija odnosa koja može u danom trenutku na političkoj sceni ujediniti ljevicu i desnicu unatoč njihovim radikalno suprotnim programskim pozicijama), te podjednakom nelogičnošću pridonose antagonističkom pregrupiranju u sferama lišenim logičke kontradiktornosti (takvi, na primjer, mogu biti učinci ekstremnog nacionalizma na socijalnu zbilju u smislu negativnog izdvajanja nekih pripadnika nacionalnog tijela koje takva doktrina tretira kao «neispravne»). Rečeno formulacijom Jacoba Torfinga, *socijalni antagonizam*, obrušavajući se na diferencijalni aspekt jezika, *pomaže pri uspostavljanju granica diskursnih formacija u društvu, no također, istovremeno, sprečava društvo u konstituiranju objektivne, racionalne i posve razgovijetne stvarnosti*.⁹ Ili: diskursi, pokrenuti socijalnim antagonizmima, reflektiraju socijalnu stvarnost; generiranjem diskrepancija između proklamiranog i ostvarenog, oni velikim dijelom zamućuju logičke projekcije o tome što stvarnost uopće jest. Ujedinjujući suprotnosti i razjedinjujući homogene strukture, diskursi se i sami sjedinjuju i razjedinjuju, konstituirajući nove diskurse.

Studij je diskursa i njihova suodnosa sa socijalnim mijenama predmet posebnog stilističkog interesa, no istovremeno je takav studij i jedna od pretpostavki izučavanju literarnih praksi, tradicionalnog interesnog područja discipline. Stilsko-poetička praksa, naime, uspostavlja analogije s onom socijalnom, a o njoj je velikim dijelom i zavisna. I stilske su formacije, kao što napomenuh ranije, diskursi koji se ujedinjuju u prepoznatljivije registre, ali se isto tako i razjedinjuju, transformiraju, međusobno kolidiraju i nadmeću. U pozadini se stilske mijene neminovno razabire i pokretačka snaga antagonističkih silnica, kako onih izravno prisutnih u literarnom polju, tako i onih političkih i socijalnih – češće nerazgovjetno naznačenih negoli izravno artikuliranih, te utoliko i djelotvornijih. Socijalni se momenti po principu zamjene teza mogu prevoditi u one poetičke (ilustrativan je slučaj socrealističke poetike koja u zamjeni teza nalazi svoju institucionalnu i političku potporu),

⁸ U suprotnosti je to s esencijalističkom koncepcijom identiteta, odnosno s uvjerenjem da u svim fenomenima počiva njihova prethodna bit kao zadani (prirodni, logični, predpostojeći) moment. Teorija diskursa, međutim, ističe moment *konstrukcije* socijalnog identiteta upravo na diskursnom terenu gdje se, na osnovici (unutar i putem) diskursnih hegemonijskih praksi odvija *upisivanje i relativno fiksiranje značenja*. Hegemonijske se prakse stoga ponajprije tiču artikuliranja pozicije subjekata koji dijele određene socijalne interese, a ne njihovih izravnih relacija. *Artikulacijska snaga* diskursa tako formira pojam društvene klase i identiteta njezinih pripadnika, iz čega posljedično proizlaze i konkretne (povijesne, materijalne) konzekvence. One se i same, kao značenjske označnice, ustanjuju u diskurs koji ih je proizveo. Usp. Torfing, J. (1999); Laclau, E. i Mouffe, C. (1985).

⁹ Torfing, J. (1999), str. 44.

izazivajući zbrku analognu onoj koju na širem planu diskursne stvarnosti proizvodi i nepodudaran odnos načelnih (proklamiranih, tzv. objektivnih) i socijalnih (stvarnih) opozicija.

Ne valja smetnuti s uma da i literarna praksa, poput svake druge prakse (primjerice političke, znanstvene, sportske...), teži institucionalizaciji unutar dane kulture. Društvo uspostavlja mehanizme putem kojih je potiče i promovira, da bi je situiralo, kao vlastitu vrijednost, u institucionalizirani prostor kulture koju gradi. Nedjeljivost tih mehanizama od ideološke platforme društvenih institucija koje ih uspostavljaju predstavlja, međutim, kontinuiranu prijetnju prelijevanja ideološkog diskursa u literarnu sferu. Stoga je institucionalni ustroj društva vjerojatni, ako ne i nezaobilazni činitelj raslojavanja literarnog diskursa po ideološkim osnovama, a tome će se pak pridružiti i bezbrojni drugi ključevi njegove unutar-diskursne diferencijacije. I literarni se iskaz – i opet, poput svakoga drugog iskaza – uspostavlja kao replika drugim (literarnim, ali i neliterarnim) iskazima, izravno ili neizravno s nekima od njih polemizirajući (čime potvrđuje svoju literarnu razliku), a na druge se pozivajući (čime učvršćuje poziciju sebe kao literarnog autoriteta). Na koncu, literarni je iskaz, s obzirom na jak kulturno-institucionalni predznak samoga pojma književnosti uz koji se vezuje, to i više usmjeren utiranju brazdi budućej diskursnoj, napose literarnoj praksi, i teži vlastitu rasprostiranje prema budućim diskursima. O svemu tome svjedoči ne samo književnost, već to nerijetko čine i sami književnici svojim izravnim iskazima. Tako, da se poslužim recenatnim materijalom, Ivan Aralica svojim djelom (primjer romana *Puž*) kao i pratećim autokomentarima¹⁰, neizravno i izravno potkrepljuje iskazane tvrdnje. Na oba se iskazna plana može, naime, iščitati odsustvo zazora od uključenja političkog diskursa iščitljive provenijencije i sukladnih ideoloških registara u tkivo poruke koju artikulira služeći se literarnim kodom (u spomenutom se romanu tako radi o Araličinoj kritici Ivica Račana i njegove politike, dakle o literarnome sankcioniranju političkog neistomišljeništva). Razotkrivajući i posve konkretne polemičke poticaje koji motiviraju njegovo pisanje (opis konkretne

¹⁰ Radi potkrepe, nekoliko citata iz intervjua pod naslovom Roman o pužu Račanu – Ivan Aralica vođenog s Ivanom Aralicom uz najavu objavljivanja njegova romana *Puž* (Globus br. 721 od 1. listopada 2004.; dostupno na web stranici <http://www.globus.com.hr/Clanak.aspx?BrojID=73&ClanakID=1553&Stranica=1#1923>): *U tom sam trenutku bio zaokupljen dojmom da mi taj Račan nalikuje na puža. Vizualno! Još više ljigavošću koja bazdi iz svake njegove riječi! Obuzimala me je slutnja da će upravo on postati tvorac politike poniznosti bez ikakva ponosa, politike bez petlje... (...) Da, vratio sam se vječno mladim starcima, Ezopu, La Fontaineu i Krilovu, i njihovim ovovremenim epigonima, Orwellu i Grassu. Onima koji su pisali o životinjama da bi opisali ljude i ono što ljudi čine. (...) I ako je George Orwell u jeku najvećeg uspona komunizma, kad se činilo sigurnim da će planet Zemlja pocrvenjeti, mogao napisati "Životinjsku farmu", zašto ja, ubogi pripovjedač uboga naroda, ne bih napisao "Puža" u trenutku kad se čini sigurnim da ćemo, primjenom metoda helicikulture, biti pretvoreni u puzavce? (...) Što god sam napisao, nastajalo je kao transfer iz onog što živim u ono što pripovijedam (...) Slično svemu ostalomu, i "Puža" sam napisao da bude, kako vi rekoste, masovno čitan, ali i da bude štivo za književnu elitu. (...) A što se polemike tiče, neka bude živahno kao i dosad. "Znanje" će uskoro u dva toma objaviti književne kritike o mom djelu.*

situacije koja ga je potakla na pisanje) uz pratnju autoritativnih literarnih relacija između vlastita pisanja i visoke tradicije na koju se poziva (Ezop, LaFontaine, Orwell...), pa i samoeksplicacijom obračajne dimenzije (pisanje za mase, ali i za književnu elitu), Aralica nudi vrstu samoanalize koja izravno svjedoči o relacijama književnog područja i socijalno-političkog konteksta, o izvandiskursnim polazištima i o autoafirmativnoj usmjerenosti literarnog diskursa.

Valja nešto reći i o tendenciji književnosti da traga za svojim mjestom u sferi tzv. hegemonijskih praksi. Hegemonijske prakse nisu samo diskurzivne; takvima se mogu karakterizirati svi oblici djelovanja vezani uz nametanje volje povlaštene grupe i uz provođenje moći. One u diskursima nalaze svoja artikulacijska uporišta, u njih se upisuju da bi ih podvrgle svojim ciljevima sugestije, uvjeravanja, te istovremena suprimiranja antagonističkih pojava i pratećih diskursa.¹¹ Hegemonijskim se može smatrati svaki diskurs koji u sebe upisuje znakovlje hegemonijskoga predznaka, bilo da je riječ o diskursu koji se razvija na širem društvenom planu vezujući se uz dominantnu društvenu ideologiju, ili da se radi o diskursnome upisivanju socijalne nadmoći neke društvene grupe nad drugom, ili pak drugima, kao npr. u slučaju govora, te pratećih sustava označivanja (odijevanja, glazbenih preferencija, oblika prehrane...) koji mogu pratiti osiljavanje skupine tinejdžera nad drugim pripadnicima iste, ili čak i druge generacije; govor i prateći sustavi označivanja socijalne nadmoći koji se formiraju u mikrozajednicama bilo po nacionalnom, spolnom ili nekom drugom ključu (unutar institucija, manjih društvenih zajednica i drugih relativno izoliranih socijalnih ambijenata). Pojavljuju li se nazavisno od izravnog upliva na pozicije moći u društvu, dakle kao temati, ili kao etno-geografske karakteristike govora i ponašanja, diskursne su formacije po svojoj strukturi decentrirane, relativno labave, porozne. To njihovo svojstvo upravo pogoduje prodoru hegemonijskih praksi, što pak posebno vrijedi u modernim okolnostima medijskoga pristupa masama. Nastanjanje diskursa hegemonijskim diskursom dovest će do okoštavanja diskursnih struktura i do uspostavljanja hegemonijskih blokova, razvidnih kako u govoru, tako i u svim pratećim diskursnim manifestacijama zajednice. Hegemonijska nadstruktura povezat će međusobno različite diskurse u cjelinu, pa će se ista ili srodna, za hegemonijski diskurs karakteristična obilježja, moći razabrati u diskursu udaljenih generacija, ili pak kao moguća poveznica rodno izdiferenciranih diskursa, u profesionalnim diskursima ponekad i ekstremno udaljenih sfera djelovanja i drugdje. Primjerice, karakterističnosti su procesa diskursne hegemonizacije bile zahvatile širi društveni plan u Hrvatskoj devedesetih godina, s manifestacijama razvidnim na svim

¹¹ O tome, Jacob Torfing: *Hegemonija i diskurs su međusobno uvjetovane pojave u smislu da hegemonijska artikulacija oblikuje i preoblikuje diskurs koji zauzvrat pruža uvjete mogućnosti za hegemonijsku artikulaciju. (...) i hegemonija i diskurs uvjetovani su socijalnim antagonizmima (...) koji s obzirom da su i sami diskurzivno konstruirani kroz hegemonijske prakse artikuliranja pomažu pri uspostavi granica diskursa i služe distingviranju hegemonijske artikulacije od drugih oblika artikulacije.*

poprištima izravnog, ali i neizravnog provođenja politike – u znanosti, obrazovanju, sportu, kulturi, pravosuđu. Diskurs zasićen nacionalnim toposima, kulturnim motivima, povlaštenim temama i pristupima, prepoznatljiv i kroz leksički, morfološki i sintaktički purificiran jezik, ojačan vizualnim znakovljem nacionalnih boja i pratećih simbola, a poiman kao signal političko-ideološke ispravnosti, u takvim uvjetima lako može prerasti u instrument ostvarivanja društvene (nad)moći svojih nositelja.

Međupisanim se praksama literarni diskurs pokazuje osobito plodnim sredstvom hegemonijske artikulacije. Isticanje društvene funkcije književnosti, kao i potrebe njezine angažiranosti, ima svoj legitimitet u uvjetima u kojima književnost ne djeluje iz centra moći, već zauzima alternativne pozicije u društvu, one koje joj osiguravaju odmak i kritičku vizuru. Hegemonijske prakse, međutim, težeći rasprostriranju, razvijaju aparate putem kojih privilegiraju diskurse koji im pristupaju i koji se podvrgavaju asimilaciji. Kada je riječ o književnosti, tada se privilegije mogu ticati književnih nagrada i priznanja, olakšana pristupa izdavačkoj sferi autorima i djelima preferirana ideološkog predznaka, njihove medijske promocije i sl. Dio se književne produkcije, svjedoče o tome pjesnici svih zaživjelih revolucija, spremno podvrgava tome zovu; ostatak se marginalizira. Iz hegemonijskih praksi tako niču formacije iščitljivih stilskih registara kojih se predstavnici kreću povijesnom pozornicom i upisuju u povijest književnosti. Interes je diskursne stilistike kontekstualizirati i ocijeniti takve fenomene, a jednako tako i one druge, marginalizirane.

Marginalizacija se pojedinih diskursa javlja kao posljedica suodnosa moći u uvjetima djelovanja međudiskursnih antagonizama, no bilo bi naivno motriti taj proces samo kroz prizmu jednostavnih opozicija (kao na primjer klasnih). Proces je to koji se pokreće grupiranjem antagonističkih momenata po različitim identifikacijskim osnovama, pa je stoga klasni antagonizam neodvojiv od onog rasnog, rodnog, etničkog, vjerskog ili drugog. Unutardiskursno grupiranje oko jednog, dominantnog, na diskursnoj površini najuočljivijeg faktora samo je vršak daleko složenijeg intertekstualnog procesa uključenog u diskursne manifestacije. Marginalizacija diskursa može biti međudiskursna (kao u slučaju povlačenja drugih diskursa pred uplivom hegemonijskog diskursa) i unutardiskursna – manifestirajući se kao potiskivanje nekih diskursnih glasova za volju glasnijih drugih. U ovom se drugom slučaju diskurs ugnježđuje u diskurs, prikrivajući se u njemu gotovo do nerazgovjetnosti. Tema je to kojoj će posebnu pažnju posvetiti kolonijalna i postkolonijalna teorija zanimajući se za glas odsutnog koloniziranog subjekta u kolonijalnim tekstovima autora Zapada. No dok Edward Said¹² taj glas smatra dokinutim – 'alteriziranim' – dosljednom primjenom praznih klišeja i reduktivnih reprezentacijskih strategija koji potisnutog subjekta smještaju u prostor ne-zapadne, bezglasne i nepovratne *drugosti*, teoretičari poput Petera Hulmea i Gayatri Spivak nude čitanje kolonijalnog štiva kao nekompaktne, fragmentirane priče kroz koju se

¹² Said, E. (1978)

prelamaju nedosljednosti i kontradikcije. Praznine i nedosljednosti su te koje, smatra Hulme,¹³ nagovješćuju unutar ispričane priče i neku drugu, neispričanu. Nositelja pak te priče Gayatri Spivak naziva 'subalternim subjektom', identificirajući njegovu prisutnost u pozadini poruke izgovorene dominantnim glasom kolonizatora.

I nijemi subjekt može biti subverzivan, ili biti iščitan kao subverzivan, budući da se govor tišine, kao i svi drugi govori, ustanjuje u diskursno višeglasje i nadaje interpretaciji. Čitanje se, kao interpretativna djelatnost, istovremeno tiče aktualizacije kao i određenog stupnja subverzije predložaka, njihove dekonstrukcije i rekonstrukcije, te u konačnici (možda i ponajviše) vlastite autokonstrukcije. Ono se nacjepljuje na svoj predložak da bi i samo preraslo u diskurs, da bi postalo čimbenikom diskursne transformacije. Tijekom se toga procesa subjekatske pozicije prestrojavaju, strategije dopunjuju i razrađuju, perspektive oštre. Nijemi se subjekt, pa i nakon dugog perioda inkubacije, u danim artikulacijskim uvjetima najednom ozvučuje pripojenim mu glasom interpretatora. Arbitarna povijesna pojavnost inkubacije i osnaživanja pojedinih diskursa, razvidna u svim sferama ljudskog djelovanja, može uputiti i na arbitrarne aspekte kako njihova povijesnog tako i bilo kojeg aktualnog diskursnog raspona i zastupljenosti nekoga diskursa u diskursnome polju. Na to svojstvo diskursa upozorava Foucaultova arheološka analiza, što se pak odražava i na Foucaultovo viđenje same povijesti. Evidentni povijesni diskontinuiteti i kontradikcije ruše, po njemu, i predodžbe o linearnoj progresiji povijesnih zbivanja, podjednako problematizirajući i marksistička tumačenja povijesti kao niza klasnih konflikata.¹⁴ Reaktualizacija se potisnutih diskursa tiče prije svega ozvučivanja nijemoga subjekta, njegova artikulacijskog osnaživanja u nepredvidivoj konstelaciji suodnosa povijesnih zadanosti i velikim dijelom slučajnih faktora koji tvore artikulacijske uvjete. Takvo prestrojavanje subjekatskih pozicija po svojoj je naravi antihegemonijsko, budući da subjekt artikulacije postaje, snagom stečena ili pripojena mu glasa, novim čimbenikom pomaka u diskursnome polju u koje prodire. Demarginalizacija diskursa i njegova integracija u diskursno polje popraćeni su pak i vrijednosnim prestrojavanjem ukupnoga prostora, pri čemu demarginalizirani diskurs postaje nositeljem novog, modificirajućeg vrijednosnog sustava – stila, i to u etičkom kao i u estetičkom smislu riječi.

¹³ Hulme, P. (1986)

¹⁴ Foucaultova se argumentacija kreće u smjeru tumačenja povijesti kao diskontinuirane i skokovite, te viđenja povijesnih zbivanja u njihovoj arbitrarnoj dimenziji. Foucault ustvrđuje da potreba za koherencijom pripada sustavu znanja, pa se stoga i povijest – historicistički – preispisuje da bi se uklopila u kakav sustav ideja. Izbjegavanje – reorganizacija – diskontinuiteta, kontradikcija i neobjašnjivih razlika postaje tako imperativom znanstvene metode: *Za povijest ideja, pojava razlike upućuje na grešku, zamku; umjesto da je istraži, pametni historičar je mora pokušati umanjiti: naći pod njom još manju razliku, i tako dalje sve dok ne dosegne idealnu granicu, ne-razliku savršenog kontinuiteta. Arheologija, s druge strane, uzima kao predmet svojega opisa upravo ono što se obično smatra preprekom: ona ne teži poništiti razlike, već ih analizirati, reći od čega se sastoje, diferencirati među njima.* Foucault, M. (1982), str. 171.

Primjeri se takva kontrahegemonijskoga proboja mogu razabrati u emancipatorskoj sferi donedavna tabuiziranih tema rodnosti i spolnosti (*feminist, lesbian, queer, gay*) koje su posljednjih dekada, ne bez opozicija, izborile svoj književni, politički i znanstveni legitimitet. Tome kontekstu svakako pripada i često rabljen, no zacijelo i nedovoljno izdiferenciran pojam feminističkog diskursa koji oko sebe okuplja najrazličitije koncepte femininosti (kao spolne i kulturne oznake poimane u subverzivnom ili subjekcijskom smislu riječi) i feminizma (sustava promišljanja zasnovana na rodno-identitarnim polazištima), ispreplićući ih. Konstituiranje feminističkoga diskursa kao pojma tiče se ponajprije institucijskoga sruza ženske i muške pozicije koji se u najrazličitijim povijesnim i geografskim okolnostima prelama kroz ključno pitanje odnosa moći i prerasta u studij njegovih socijalnih, psiholoških, kulturnih, političkih, seksualnih i drugih manifestacija, razvidnih kako u jeziku tako i u nizovima drugih diskursnih praksi. Feministički diskurs tako postaje sinonimom nemalog broja u mnogočemu dispartnih diskursa, pa time i diskursom razlika kadrim u sebe uključiti egzistencijalističke vizure jedne Simone de Beauvoir, socijalno angažirane tekstove Sare Mills, kao i one tehnofuturističke Donne Haraway! No sve se to tiče ne samo dispartnih pristupa, već i diskursne evolucije koja asimilira i razlike i njihovu mijenu. Najzreliju fazu ipak karakterizira preusmjeravanje polemičkih oštrica izvan žiže usko feminističkih interesa popraćeno otvaranjem ovog diskursa spram pristupa, sadržaja i uopće poticaja koji do njega dopiru iz matičnih disciplina. Takav zaokret, razvidan u autorica poput Terese de Lauretis, Judith Butler, Rosemary Hennessy, Terry Threadgold,¹⁵ poduprt intelektualnim tekovinama feminističke teorije, može se iščitati i kao iskorak feminističkoga diskursa iz tradicionalno mu zadanih alternativnih pozicija u institucionalizirani prostor strukovnog *mainstreama*.

Primjer feminističkog diskursa, sagledan iz perspektive njegova uzlaznoga rasprostiranja i transformacijskih momenata, već i na razini ponuđene skice može upozoriti na globalnu logiku unutrašnje evolucije diskursa ili diskursne geneze, pojavu koja se dotiče i pojedinih aspekata diskursne (makro)evolucije – povijesne smjene diskursnih sustava popraćene prestrukturiranjima u diskursnome polju. Diskurs se, razvidno je, rađa kao potencija u njedrima drugog, oponirajućeg mu diskursa, a uzdiže se iz nijemosti kao reakcija na okruženje koje ga pritišće. Mada oñ svoj inicijalni impetus pronalazi upravo u momentu pritiska kojemu se odupire, valja imati na umu da njegovo objelodanjanje nije izravna reakcija na takvu akciju. Aktiviranje je diskursa povezano s čitavim nizom drugih socijalnih i kulturnih pretpostavki koje formiraju artikulacijske uvjete u specifičnim povijesnim okolnostima određenoga društva. Odsutnost se ženskoga subjekta s literarne scene osamnaestoga stoljeća ne

¹⁵ Izdvajam ključne naslove: de Lauretis (1987) *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction*; (1984) *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*. Butler (2004) *Undoing Gender*; (2002) *Antigone's Claim*; (1999) *Subjects of Desire*; (1997) *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Hennessy: (1992) *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*; (2000) *Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism*; Threadgold: (1997) *Feminist Poetics: Poiesis, Performance, Histories*.

tiče toliko nedostatka pritiska na žene u tom povijesnom periodu, koliko nedostatka općih uvjeta za artikulaciju ženskoga glasa. Uz ostalo, i nejednolika distribucija znanja, ili čak i same pismenosti – kao uostalom i nejednolika distribucija drugih bogatstava¹⁶ – čimbenik je nejednolikog rasprostiranja diskursa u diskursnome polju. Diskursna je reakcija na pritisak češće odgođena do neizvjesnog trenutka u kojem će se ostvariti potrebne artikulacijske pretpostavke; ona može i posve izostati. No diskursno se pamćenje proteže dalje i dulje od konkretnih okolnosti pritiska samog, pa i njegovih konkretnih posljedica. U prilog tezi o materijalnosti diskursa mogu u neku ruku govoriti i sjećanja sadržana u jeziku, u običajima, u kulturalnim ritualima koja, kao orozi za aktivaciju novih diskursa, čekaju na svoje tumače – na vlastitu konkretizaciju.

Pitanja su diskursne geneze i evolucije povezana s komparativnom analizom diskursa samih. Primjerena diskursnostilistička analiza mora biti kadra zahvatiti suprotne polove motrenih pojava i dinamički ih kontekstualizirati, sučeliti pojedinačne i opće planove i problematizirati ih s aspekta socijalnih i kulturnih procesa iz kojih se oni rađaju. Analiza diskursa, situirana na jednom od polova diskursnostilističke analize, pristupa jezičnome materijalu kroz prizmu u njemu naznačenih sadržaja (aktivnosti, tema, ciljeva), izravno i neizravno uključenih subjekata (uz uvažavanje njihovih međusobnih relacija), te procjene žanrovske pripadnosti iskaza (odnosa jezika prema konkretnome sadržaju), dosežući točku poimanja dijalogičnosti iskaza u užem intertekstualnom kontekstu¹⁷. Da bi se mogla zahvatiti i složenija pitanja diskursne geneze i evolucije, nužno je, međutim, proširiti horizonte analitičkoga postupka ponad zahvaćanja deiktičke i socijalne funkcije iskaza (gdje se prvo tiče u jezik uključene klasifikacije lica, a drugo pak tipologije socijalnih statusa), odnosno ponad principa lokalne interpretacije i analogije kojima se otvara prostor ali zacrtava i domet diskursnoanalitičke metode.¹⁸ Analiza diskursa, naime, teži takvu pogledu na građu koji će u pojedinačnome razotkriti ono opće, pa tako i sam pojam konteksta nastoji podvrgnuti generalizaciji. Otpisujući kontingentne, za genezu i za evoluciju diskursa indikativne značajke iskaza, ova se disciplina ponajviše bavi homogenim – hegemonijskim, napose institucionalnim – praksama, *kanonima*, odnosno diskursnim formacijama koje nastaju po principu ekskluzije razjedinjujućih subjektivnih faktora i uspostave repertoara jezičnih klišeja i ciljno-umjerenih jezičnih strategija. Diskursnoanalitičke uvide valja stoga shvatiti uvjetno,

¹⁶ Uz ovu posuđenu analogiju, posuđujem i citat Johna Gillorya: *Moramo shvatiti da povijest književnosti nije samo pitanje onoga što čitamo već i onoga koji čita i onoga koji piše, kao i samih okolnosti; to je i pitanje vrsta (ili žanrova) napisanih tekstova, kao i publike kojima su tekstovi namijenjeni. Moramo moći odgovoriti na sva ova pitanja da bismo pojмили povijesno konstituiranje kanona.* U: *Critical Terms for Literary Study* ur. Lentricchia, F. i McLaughlin, T. (1995) The University of Chicago Press, Chicago-London; tekst Canon, citat str. 238-239.

¹⁷ Okviri su to koje definira i u koje situira svoju analizu Norman Fairclough. Usp. Fairclough, N. (2001).

¹⁸ Usp. poglavlje *The role of context in interpretation* u: Brown, G. i Yule, G. (1983), str. 27-67.

te ih integrirati u sferu teorijskih promišljanja, u širi prostor sociološki i psihološki fundirana pristupa diskursnim procesima. Sliku valja popuniti i produbiti studijem kulturnih i povijesnih okolnosti vezanih uz nastanak iskaza, no svakako i onih vezanih uz interpretativno presudan, a za sam diskurs i formativan trenutak čitanja. Na ovome se polu valja posvetiti pojedinačnim perspektivama i sačuvati osobiti pozor za divergirajuće fenomene (poput govorničkih omaški, tematskih i subjekatskih premještanja i dislokacija), za sve one pojave koje razotkrivaju slučaj kao indikator i mogući pokretač transformacijskih i pozadinskih procesa. Drugim riječima, stilistika se diskursa mora suočiti i s problemima nedeterminiranih okvira same analize, poslužiti se *metodom 'čitanja uz dlaku'* koja je u mnogočemu nalik interpretativnoj metodi psihoanalize koja napreduje zalazeći ispod 'manifestnog sadržaja' naših snova i djelovanja, u potisnuti ili 'latentni sadržaj' koji se, pretpostavlja se, pritajuje pod površinom.¹⁹ Tragovi tek naznačenog, ugniježdenog ili istisnutog diskursa, onog u nastajanju, nestajanju ili možda u procesu raščinjanja ili pripajanja, simptomi su mijena koje nagrizaju kanone i kontinuirano uzburkavaju diskursno polje, čineći ga uvijek različitim. Stilistika se, na koncu konca, oduvijek zanimala upravo za razlike, pa ni diskursna stilistika ne može odustati od toga cilja. Podupirući svoja nastojanja studijem konteksta i njegove mijene na svim metodološki dostupnim razinama, ona nastoji ponuditi prilog njihovu razumijevanju, kao i njihovu vrednovanju i nezaobilaznom, kontinuiranom prevrednovanju.

LITERATURA:

- Bex, T., Burke, M. i Stockwell, P. (ur.) (2000) *Contextualized Stylistics*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA
- Brown, G. i Yule, G. (1983) *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge – New York
- Carter, Roland i Simpson, Paul (1989) u *Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics*, Unwin Hyman – London; Routledge – Boston.
- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*, Longman, London.
- Fairclough, N. (2001) *Language and Power*, Pearson Education, Harlow. (1. izdanje 1989.)
- Foucault, M. (1977) *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews* (ur. Bouchard, D. F., prev. na eng. Bouchard, D. F. i Sherry, S.) Blackwell, Oxford.
- Foucault, M. (1982) *The Archaeology of Knowledge* (prev. na eng. A. M. Sheridan Smith), Pantheon Books, New York (1. izdanje 1969.)

¹⁹ Graff, G. (1995), *Determinacy/Indeterminacy, U: Critical Terms for Literary Study* ur. Lentricchia, F. i McLaughlin, T. (1995) The University of Chicago Press, Chicago-London. Citat str. 175.

- Hennessy, R. (1993) *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*, Routledge, New York - London
- Hulme, P. (1986) *Colonial Encounters: Europe and the Native Caribbean 1492-1797*, Methuen, London
- Laclau, E. i Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (prev. W. Moore i P. Cammack), Verso, London – NewYork.
- Lentricchia, F. i McLaughlin, T. (ur.) *Critical Terms for Literary Study* (1995) The University of Chicago Press, Chicago – London
- Said, E. (1978) *Orientalism*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1993) 'Can the Subaltern Speak?' u: Williams, P. & Chrisman, L. (ur.) *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, str. 66-111
- Torring, J. (1999) *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*, Blackwell, Oxford
- Wodak, R. i Meyer, M. (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi

SUMMARY

Marina Biti

RESEARCH INTERESTS OF DISCOURSE STYLISTICS

An integrative approach of discourse stylistics is explained through perspectives drawn from critical discourse analysis and discourse theory and the main points of research interests are underlined. Interdisciplinary incentives and methodological shifts are being discussed. Problems of style are being treated from the point of view of discursive practices and their relationships within the field of discourse; problems of hegemony and marginalization are pointed out, and evolutionary aspects stressed.

Key words: discourse, field of discourse, discursive practice, hegemonic discourse, marginalised discourse, genesis, evolution